

БІОЛОГІЧНЕ РІЗНОМАНІТТЯ ЯК ОБ'ЄКТ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ ЗБЕРЕЖЕННЯ І СТАЛОГО ВИКОРИСТАННЯ

Туліна Ельбіс Євгенівна ✉,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
асистентка кафедри екологічного права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків
ORCID 0000-0002-8780-5682

Розглянуто особливості правового регулювання правовідносин у сфері збереження і сталого використання біологічного різноманіття. Вивчено положення національного й міжнародного законодавства у цій сфері, а також зміст термінів «біологічне різноманіття» і «стале використання біологічного різноманіття» з точки зору права. Проаналізовано з позицій права програмні документи, спираючись на положення яких формується державна політика у сфері збереження й використання біорізноманіття, а також місце норм щодо збереження й невиснажливого використання біорізноманіття в системі екологічного законодавства України. Обґрунтовано необхідність вироблення єдиного категорійно-понятійного апарату у сфері регулювання відносин із збереження і сталого використання біологічного різноманіття.

Ключові слова: екологічне законодавство; біологічне різноманіття; сталий розвиток; використання біологічних ресурсів.

Elbis Tulina, PhD in Law, Associate Professor, Assistant of the Department of Environmental Law, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv.
e-mail: e.ye.tulina@nlu.edu.ua ; ORCID 0000-0002-8780-5682

Biological diversity as an object of environmental legal relations in the field of conservation and sustainable use

Peculiarities of legal regulation of legal relations in the field of conservation and sustainable use of biological diversity are considered. The provisions of national and international legislation in this area have been studied, as well as the meaning of the terms «biological diversity» and «sustainable use of biological diversity» from the point of view of law. From the standpoint of law, the program documents are analyzed, based on the provisions of which the state policy in the field of conservation and use of biodiversity is formed, as well as the place of norms on conservation and sustainable use of biodiversity in the environmental legislation of Ukraine. The necessity of developing a single categorical-conceptual apparatus in the field of regulation of relations on conservation and sustainable use of biological diversity is substantiated. It is established that the legal regulation of conservation and sustainable use of biological

✉ Corresponding author. E-mail: e.ye.tulina@nlu.edu.ua.

diversity is provided mainly by national programs, strategies and other policy documents, and ensuring the requirements of conservation and sustainable use of natural, spatial, species, population and coenotic diversity of biodiversity components. It is noted that the term «biological diversity» and its species (spatial, species, population and coenotic diversity (depending on the level of organization)) are used mainly in setting legal requirements for the protection, use and reproduction of certain natural resources. in order to uniformly apply the term «biodiversity» and understand its meaning, its definition should be introduced into national legislation at the level of natural resource laws. It is also considered necessary to include basic terms, including the concept of «biological diversity», in the future Environmental Code. At the same time, relations in the field of biodiversity (its components) should be considered in the context of its sustainable use as part of a more global concept of sustainable development, where the principle of rational use of natural resources is a key condition for sustainable economic and social development.

Keywords: environmental legislation; biological diversity; sustainable development; use of biological resources.

Аналіз літературних даних і постановка задачі дослідження

Протягом останніх десятиліть проблема збереження і сталого невиснажливого використання біологічного різноманіття є доволі актуальною. У зв'язку з цим виникає питання про належне нормативне регулювання біологічного різноманіття як об'єкта правової охорони й використання в національному законодавстві. Виходячи з цього, науковці вже давно звертають увагу на те, що низка природоохоронних об'єктів екологічного права має тенденцію до розширення, зокрема, завдяки віднесенню, у тому числі актами міжнародного екологічного права, до них разом із такими об'єктами, як клімат, озоновий шар атмосфери, екологічна мережа, навколоземний космічний простір, генофонд живої та неживої природи, також і біологічного різноманіття. Поява цих «нових» об'єктів безпосередньо пояснюється впровадженням сучасних підходів до інтеграції сукупності компонентів природи як комплексів і ландшафтів [1, с. 8].

Наприклад, П. О. Гвоздик (P. O. Hvozdyk), який вперше на дисертаційному рівні дослідив правові засади збереження біологічного різноманіття, вважає, що термін «біологічне різноманіття» можна віднести до новітніх як в міжнародно-правовому лексиконі, так і в національному законодавстві України [2, с. 8].

Інший же науковець, В. І. Андрейцев (V. I. Andreitsev), аналізуючи систему чинного екологічного законодавства України, констатує, що система правового регулювання екологічних правовідносин у галузі використання, відтворення й охорони природних ресурсів (природоресурсне законодавство) відтворює систему правового регламентування земельних, водних, лісових, надрових, фауністичних, флористичних правовідносин і відповідних галузей цього блоку за правовими режимами використання, відтворення й охорони природних ресурсів. У цьому аспекті не є винятком і рекреаційні лікувально-оздоровчі та інші природні ресурси, відомі законодавству України за спеціальними нормативно-правовими актами. Крім того, механізм регулювання вказаних ресурсів закріплюється приписами міжнародного конвенційного права. Зокрема, Конвенція «Про охорону біологічного різноманіття», ратифікована Законом України від 29 листопада 1994 року, присвячена біологічним і генетичним ресурсам у системі «біологічного різноманіття». Незважаючи на достатню кількість актів

із окреслених питань, потрібно погодитися з науковцем у тому, що існуюча література з природноресурсового права як складова екологічного права містить певні обмеження щодо природних ресурсів на рівні аналізу ресурсових кодексів і законів. Такий стан справ не може визнаватися задовільним. Як показує аналіз законодавства, нині відсутні норми стосовно інших видів природних ресурсів, зокрема, щодо охорони біологічних і генетичних природних ресурсів, правового режиму використання й охорони яких унормовано приписами міжнародних конвенцій [3, с. 21–22]. Інші ж науковці наголошують на тому, що правове регулювання відносин у сфері збереження біорізноманіття на національному рівні в основному здійснюється на підставі трьох груп норм. Наведемо їх. *По-перше*, норми, що стосуються охорони територій перебування чи зростання біологічних ресурсів (збереження біорізноманіття in-situ). Йдеться про законодавство про природно-заповідний фонд та інші категорії природних територій, що особливо охороняються. *По-друге*, приписи природоресурсного законодавства (земельного, лісового, фауністичного, флористичного та водного), по-третє, положення законодавства про охорону видів біологічних ресурсів, у першу чергу рідкісних і зникаючих (законодавство про Червону, Зелену книгу тощо) [4, с. 34–35].

Зрозуміло, що не лише згадані науковці вивчали проблеми правового забезпечення збереження й невиснажливого використання біологічного різноманіття. Певні напрацювання у цій сфері мають також такі вчені, як: М. Я. Ващицин (M. Ya. Vashchyschyn), І. В. Гиренко (I. V. Gyrenko), В. І. Курило (V. I. Kurylo), Н. Р. Малишева (N. R. Malysheva), В. І. Олещенко (V. I. Oleshchenko), Є. П. Суєтнов (Ye. P. Suietnov) та ін. Їх роботи використані у цій публікації.

Мета статті полягає в проведенні аналізу правового регулювання біологічного різноманіття як окремого об'єкта охорони й використання, відокремленні його від інших природних об'єктів, закріпленні особливостей, які передбачаються міжнародними нормами, у вітчизняному законодавстві, а також віднайдені шляхів вирішення проблем у досліджуваній сфері.

Виклад основного матеріалу

Приступаючи до висвітлення питання, передусім вкажемо, що серед міжнародно-правових договорів, в яких були закладені основи регулювання збереження й невиснажливого використання біорізноманіття, можна назвати такі, як: Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів (Рамсар, 1971 р.); Конвенція про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини (Париж, 1972 р.); Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що знаходяться під загрозою зникнення (Вашингтон, 1973 р.); Конвенція про охорону мігруючих видів дикої фауни (Бонн, 1979 р.); Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Берн, 1979 р.); Конвенція про біологічне різноманіття (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.).

Зокрема, розроблена й прийнята 5 червня 1992 р. у Ріо-де-Жанейро Конвенція про біологічне різноманіття (далі – Конвенція) [5] (ратифікована Україною в 1994 р.) стала основним міжнародно-правовим інструментом забезпечення

збереження й невиснажливого використання біологічного різноманіття. Так, в її преамбулі закріплено, що збереження й невиснажливого використання біологічного різноманіття є спільною справою всього людства. Примітно, що імплементація вимог цієї Конвенції, обов'язкових для всіх держав-учасниць, у національне законодавство на сьогодні залишається одним із основних напрямів державної екологічної політики нашої держави.

Конвенція, на наше переконання, відображає зростаючу прихильність світової спільноти до принципів сталого розвитку. Вона є суттєвим кроком уперед на шляху до збереження біологічного різноманіття, сталого використання його компонентів і спільного одержання на справедливих і рівних засадах вигод, пов'язаних із використанням генетичних ресурсів. В основі Конвенції лежить формула, яка, з одного боку, декларує державний суверенітет на природні ресурси, а з другого – формулює цільову спрямованість усіх держав на стале використання елементів біологічного різноманіття при справедливому розподілі переваг, що випливають із можливості використання генетичних ресурсів планети [6, с. 396–397].

Серед цілей згаданої Конвенції можна назвати наступні: по-перше, збереження біологічного різноманіття; по-друге, стале використання його компонентів; а також спільне одержання на справедливій і рівній основі вигоди, пов'язаних із використанням генетичних ресурсів, шляхом як надання необхідного доступу до генетичних ресурсів, так і належної передачі відповідних технологій з урахуванням усіх прав на такі ресурси і технології, а також шляхом належного фінансування.

На переконання вчених, аналіз суті визначених Конвенцією цілей дає підстави зробити висновок про те, що Конвенція закріплює комплексний нормативний механізм раціонального використання живих природних ресурсів, який органічно поєднує правові норми про збереження екосистем, екологічних комплексів, місць існування живих організмів, інших компонентів існування живої природи. Цей активний компонент розумного раціонального природокористування присутній в більшості статей Конвенції (статті 1, 2, 6, 8 10 та ін.) [4, с. 6–7].

Зауважимо, що навіть з назви цієї Конвенції стає зрозуміло, що ключовим виступає поняття «біологічне різноманіття», яке визначається, як різноманітність живих організмів з усіх джерел, включаючи, серед іншого, наземні, морські та інші водні екосистеми і екологічні комплекси, частиною яких вони є. Отже, складовими поняття є різноманітність у рамках виду, між видами і різноманіття екосистем [5].

Наступним терміном, на якому слід зупинитися, виступає «збереження біорізноманіття». Так, О. П. Гвоздик (Р. О. Hvozdyk), аналізуючи його зміст, зазначає, що «концепція збереження біологічного різноманіття» певною мірою потіснила концепцію «охорони природи» у вузькому значенні, яка тривалий час розумілася як «охорона окремих видів тварин і рослин, а також середовищ їх перебування (знаходження чи розташування)». Однак помилково вважати,

що поняття «збереження біорізноманіття» прийшло на зміну «охороні видів» і «заповіданню». На підтвердження вчений наводить те, що в концептуальному плані термінологічні новели означають суттєве доповнення і розширення методології відповідної сфери, а не її заміщення. Так, на переконання науковця, основні ознаки даної методології вбачаються в наступному: 1) концепція збереження біорізноманіття структурується не на регіональному, а на глобальному, світовому рівні; 2) метою здійснюваної політики щодо біорізноманіття є збереження не окремих видів чи навіть систем, а біологічного різноманіття в цілому з усіма взаємозв'язками і взаємозалежностями; 3) концепція охорони природи зорієнтована виключно на екологічні чинники, а в концепції збереження біорізноманіття з'являються економічний і соціальний компоненти, тобто формується тріада, яка характеризує сталий розвиток і в якій всі три складові (економічна, екологічна і соціальна) в ідеалі врівноважені [2, с. 8].

Крім того, слід додати, що документ, що розглядається, врегульовує не лише питання збереження видів флори, фауни та інших компонентів біологічного різноманіття, а й охоплює збереження й збалансоване використання біологічних ресурсів. Аналізуючи положення Конвенції, можна сказати, що збереження й невиснажливе використання біологічного різноманіття йдуть пліч-о-пліч і розглядаються в нерозривному взаємозв'язку. Наприклад, відповідно до ст. 8 Конвенції кожна договірна сторона, наскільки це можливо і доцільно, докладає зусиль щодо *збереження in-situ* (тобто в умовах, в яких існують генетичні ресурси в рамках екосистем і природних місць мешкання, а у випадку акліматизованих або культивованих видів – у тому середовищі, в якому вони набули свої характерні ознаки), а саме: розробляє, при необхідності, керівні принципи відбору, встановлення і раціонального використання охоронних територій або територій, на яких необхідно вживати спеціальних заходів для збереження біологічного різноманіття; регулює або раціонально використовує біологічні ресурси, які мають важливе значення для збереження біологічного різноманіття в охоронних територіях або за їх межами, для забезпечення їх збереження і сталого використання; а також забезпечує умови, необхідні для сумісності існуючих способів використання із збереженням біологічного різноманіття і сталим використанням його компонентів тощо.

Крім того, Конвенція оперує поняттями «*стале використання*», що означає використання компонентів біологічного різноманіття таким чином і такими темпами, які не приводять у довгостроковій перспективі до вичерпання біологічного різноманіття, тим самим зберігаючи її властивість задовольнити потреби теперішнього і майбутнього поколінь і відповідати їх сподіванням.

Наведене дає змогу стверджувати, що концептуальна ідея сталого розвитку (розвиток, який задовольняє потреби нинішнього покоління без шкоди для можливості майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби), схвалена Організацією Об'єднаних Націй [7], пронизує положення Конвенції і являє собою підґрунтям для встановлення вимог для договірних сторін щодо забезпечення такого сталого використання компонентів біологічного різноманіття.

Важливо, що серед вимог сталого використання можна назвати: розгляд питань збереження і сталого використання біологічних ресурсів у процесі прийняття рішень на національному рівні; вжиття заходів щодо використання біологічних ресурсів для запобігання або зведення до мінімуму несприятливого впливу на біологічне різноманіття; захист і заохочення до обрання традиційних способів використання біологічних ресурсів відповідно до встановлених культурних звичаїв, сумісних із вимогами збереження або сталого використання; надання місцевому населенню підтримку у впровадженні заходів щодо виправлення становища у деградованих районах, у яких зменшилося біологічне різноманіття; заохочення до співробітництва між урядовими органами і приватним сектором своєї країни у розробленні методів сталого використання біологічних ресурсів тощо.

На окрему увагу заслуговує те, що у статті 8 (с) Конвенції закріплена вимога щодо регулювання й *раціонального використання біологічних ресурсів*, які мають важливе значення для збереження біологічного різноманіття в охоронних територіях або за їх межами, для забезпечення їх збереження і сталого використання. Оскільки в Конвенції разом із терміном «*стале використання*» вживається «*раціональне використання біологічних ресурсів*», вбачається за доречне зупинитися на думці Н. І. Нестерової (N. I. Nesterova) з приводу подальшого розвитку раціонального використання природних ресурсів як принципу екологічного права України з точки зору сучасних міжнародно-правових та європейсько-правових тенденцій. На наш погляд, вона є цікавою і заслуговує на увагу. Так, вчена наголошує, що з позицій концепції сталого розвитку (тобто виходячи з такого розуміння і втілення) на перший план виходить необхідність встановлення балансу між задоволенням відповідних сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їх потребу в безпечному й здоровому довкіллі. Ядром же цієї концепції є екосистемний підхід, що є стратегією комплексного управління ресурсами, яка забезпечує їх збереження й стале використання на справедливій основі. Інакше кажучи, такі надзвичайно важливі характеристики, як сталість і комплексність використання природних ресурсів виступатимуть основою розуміння принципу їх раціонального використання [8, с. 167].

Отже, відносини у сфері використання біологічного різноманіття (його компонентів) потрібно розглядати в контексті його сталого природокористування як елементу більш глобальної концепції сталого розвитку, де принцип раціонального використання природних ресурсів є ключовою умовою сталого економічного й соціального розвитку.

Продовжуючи розгляд питання, зупинимось на проблемі правового регулювання збереження і невиснажливого використання за національним законодавством України. Нагадаємо, що згідно зі ст. 6 Конвенції кожна договірна сторона відповідно до її конкретних умов і можливостей повинна: по-перше, розробити національні стратегії, плани чи програми збереження і сталого використання біологічного різноманіття або адаптувати з цією метою існуючі стра-

тегії, плани чи програми, які відображають, зокрема, викладені в цій Конвенції заходи; по-друге, передбачати, наскільки це можливо і доцільно, заходи щодо збереження і сталого використання біологічного різноманіття у відповідних секторальних або міжсекторальних планах, програмах і політиці тощо. Вважаємо, що сформувані повне уявлення про механізм регулювання відносин у сфері збереження і сталого невиснажливого використання біологічного різноманіття дозволить аналіз стратегічних документів.

Серед перших програмних документів, які у свій час мали неабияке значення для формування державної політики у сфері збереження і використання біорізноманіття в першу чергу можна назвати *Основні напрямки державної екологічної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки*, затверджена Постановою Верховної Ради України від 5 березня 1997 р. [9]. У цьому документі вперше до основних пріоритетів охорони довкілля й раціонального використання природних ресурсів було віднесено збереження біологічного й ландшафтного різноманіття, заповідна справа. Згадані положення знайшли свій розвиток у *розпорядженні Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007 р., яким була схвалена Концепція національної екологічної політики України на період до 2020 року* [10], де передбачається збереження біорізноманіття, подальший розвиток системи його невиснажливого використання і відтворення. Цим актом передбачалося розроблення і прийняття *Стратегії національної екологічної політики, яка була затверджена Законом України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 21.12.2010 р.* [11]. Примітно, що однією із стратегічних цілей є припинення втрат біологічного й ландшафтного різноманіття і формування екологічної мережі.

Новим етапом у правову регулюванні збереження і сталого невиснажливого використання біологічного різноманіття, на нашу думку, стало прийняття *Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року»* [12]. Наведене підтверджується тим, що формування в суспільстві екологічних цінностей і засад сталого споживання й виробництва, завданням якого виступає саме оцінка ставлення й підвищення рівня поінформованості суспільства щодо значення, переваг та інструментів сталого споживання і виробництва, стану і цінностей біорізноманіття і заходів, яких необхідно вжити для його збереження, відновлення і сталого використання, у цьому документі закріплюється як одна із стратегічних цілей. Іншою ціллю згідно з цим документом визнається забезпечення сталого розвитку природно-ресурсного потенціалу України, зменшення втрат біологічного й ландшафтного різноманіття, зокрема, шляхом вдосконалення принципів формування екологічної мережі, її розширення і невиснажливого використання, а також збереження унікальних природних ландшафтів.

Однак підходи до правового регулювання збереження й невиснажливого використання біологічного різноманіття протягом останніх двох десятиліть

розвиваються і змінюються передусім під впливом зовнішніх міжнародних документів. Серед них можна назвати *Цілі сталого розвитку, що містяться в резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» від 25 вересня 2015 р.* [13]. Відповідно до вказаного документа на національному рівні були розроблені і прийняті *Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року* (затверджені указом Президента України від 30 вересня 2019 р.) [14], де визначена «Ціль 15. Захист та відновлення екосистем суші та сприяння їх раціональному використанню, раціональне лісокористування, боротьба з опустелюванням, припинення і повернення назад (розвертання) процесу деградації земель та зупинка процесу втрати біорізноманіття, що безпосередньо вплинуло на державну екологічну політику у сфері збереження та сталого використання біорізноманіття в цілому». Як бачимо, правове забезпечення збереження і використання біорізноманіття сьогодні розглядається в нерозривному зв'язку з концепцією сталого розвитку, про що, як наголошено вище, свідчать останні прийняті стратегічні акти нашої держави.

Не можна оминати й того факту, що неабиякий вплив на національне законодавство у цій сфері мала ратифікація *Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (1995 р.)* [15], відповідно до рекомендацій якої *Постановою Кабінету Міністрів України від 12 травня 1997 р. № 439 було затверджено Концепцію збереження біологічного різноманіття України* [16]. Примітно, що серед правових засобів досягнення мети цієї Концепції згадувався подальший розвиток системи природоохоронного й природоресурсного законодавства, що позитивно вплинуло на правове регулювання відносин із використання окремих компонентів біологічного різноманіття. Крім того, були розроблені і прийняті закони про рослинний світ і про рибне господарство, внесені зміни й доповнення до земельного, лісового, водного законодавства, законодавства про надра, про тваринний світ та природно-заповідний фонд тощо. Шляхи й засоби вирішення проблем збереження об'єктів рослинного і тваринного світу, їх угруповань і комплексів, екосистем і складових структурних елементів екомережі як компонентів біологічного різноманіття знайшли своє продовження в чинній на сьогодні *Концепції Загальнодержавної програми збереження біорізноманіття на 2005–2025 роки*, затвердженій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2004 р. № 675-р. [17].

Однак, незважаючи на певні позитивні кроки у сфері правового регулювання збереження біологічного різноманіття, існують і недоліки. Йдеться передусім про відсутність в обох програмних документах положень, згідно з якими гарантувалося б стале використання компонентів біологічного різноманіття. Також погоджуємося з деякими науковцями, що Україна на державному і місцевому рівнях насправді проводить неефективну екологічну політику у сфері охорони біорізноманіття, неналежно фінансує природоохоронні програми й має низький загальний рівень екологічної свідомості громадян [18, с. 45]. Проте наша країна така не одна.

Наведене наштовхує на думку, що не випадково в останнє десятиліття ЄС і держави-члени колективно підтримали своє зобов'язання подвоїти обсяги фінансування для забезпечення підтримки стану біорізноманіття в країнах, що розвиваються. ЄС готовий продовжувати працювати зі своїми партнерами й надалі збільшувати підтримку після 2020 року. Це буде частиною його роботи зі збереження, відновлення, сталого використання біорізноманіття та включення цього питання до складу всіх стратегій розвитку та партнерства, що розроблятимуться в подальшому [19]. Вказане знайшло відображення в сучасній Стратегії біорізноманіття ЄС до 2030 року. Сподіваємося, що саме цей стратегічний документ вплине на особливості правового регулювання у цій сфері на найближчі десять років і державні екологічні політики в цілому.

Висвітлюючи окреслене питання, не можна не згадати, що відповідно до рекомендації Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (1995 р.) свого часу також був прийнятий *Закон України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки»* [20]. Серед основних завдань у питаннях збереження біологічного різноманіття містилося й стале управління позитивним потенціалом біологічного різноманіття шляхом оптимального використання соціальних і економічних можливостей на національному та регіональному рівнях; урахування цілей у сфері збереження й збалансованого і невиснажливого використання біологічного різноманіття в усіх галузях, що використовують це різноманіття або впливають на нього, тощо. У цьому контексті повернемося до вищезгаданого терміна «біологічне різноманіття». Передусім вкажемо, що його застосовували в багатьох програмних і стратегічних документах нашої держави, а також цим терміном законодавець оперує і в багатьох поресурсових актах. Проте саме *Закон України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки»* – це єдиний нормативно-правовий акт, який на законодавчому рівні закріплює визначення поняття «біологічне різноманіття». Так, згідно зі ст. 1 Закону «біологічне (біотичне) різноманіття» – це сукупність усіх видів рослин, тварин і мікроорганізмів, їх угруповань та екосистем у межах території України, її територіальних і внутрішніх морських вод, виключної (морської) економічної зони та континентального шельфу. Біологічне різноманіття складається з видового, популяційного, ценотичного, генетичного різноманіття. Людина є невід'ємним елементом біологічного різноманіття і поза ним існувати не може.

Звісно, наведена дефініція вивчалася й аналізувалася багатьма вченими. Так, на думку деяких із них, це визначення слід визнати некоректним з кількох причин. По-перше, воно значно відрізняється від конвенційного (ст. 2 Конвенція про біологічне різноманіття), а відповідно, порушує принцип стійкості терміна. По-друге, законодавець робить уточнення – «біотичне», тобто «живе», хоча такий невід'ємний елемент біорізноманіття, як екосистеми включає в себе і абіотичні (неживі) елементи, оскільки екосистема – це «динамічний комплекс угруповань рослин, тварин і мікроорганізмів, а також їх неживого

навколишнього середовища, взаємодіючих як єдине функціональне ціле» (ст. 2 Конвенція про біологічне різноманіття). Отже, виключати з визначення терміна «біологічне різноманіття» таку абіотичну складову, як «екосистема», не є доцільним. Наприклад, Р. А. Козак пропонує авторське визначення терміна «*біорізноманіття*» – комплексний діапазон видів фауни, флори і середовищ існування (біотичного і абіотичного характеру, природного та антропогенного походження), які в синтезі складають основу оптимального функціонування екологічної системи планети [21, с. 26–27, 186]. На науковому рівні пропонувалися й інші варіації визначень біорізноманіття, серед яких «*біологічне різноманіття*» розуміється як: сукупний генофонд усіх тварин, рослин та мікроорганізмів, які є об'єктом еволюції на Земній кулі і розглядаються як певна неподільна цілісність, система у взаємозв'язку з природними умовами їх існування [2, с. 8]. Інша вчена, І. В. Гиренко (I. V. Hurenko), визнаючи «біорізноманіття» об'єктом правової охорони, наголошує, що цей термін у чинному законодавстві вживається некоректно, а визначення самого поняття не тільки не узгоджується з міжнародними документами, а й не відповідає його розумінню з наукової точки зору. До трактування поняття «біорізноманіття», принаймні, мають використовуватися два підходи – організмовий і структурно-функціональний, що характеризують його як двокомпонентну систему, яка складається з різноманіття рослин і тварин, на різних рівнях їх організації, основними з яких є популяційний, видовий, ценотичний, генетичний і екосистемний [22, с. 99].

Якщо звернутися до національного законодавства, то, як уже відзначалося, основний нормативно-правовий акт у сфері регулювання екологічних відносин не вирізняється особливою одноманітністю застосування термінів. Так, «*біологічне різноманіття*» нерідко застосовується одночасно з іншими термінами в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища». Наприклад, у ст. 3 Закону до основних принципів охорони навколишнього природного середовища належить збереження *просторової та видової різноманітності* і цілісності природних об'єктів і комплексів. У ст. 40 Закону до екологічних вимог при використанні природних ресурсів належить вжиття заходів із збереження і невиснажливого використання *біологічного різноманіття* під час провадження діяльності, пов'язаної з поводженням з генетично модифікованими організмами, а ст. 61 Закону оперує терміном «*збереження природної різноманітності*».

Спираючись на наведене, зазначимо, що в законодавстві України більш повну імплементацію знайшов суто охоронний аспект збереження біологічного різноманіття. У той же час потрібно визнати, що не повною мірою пріоритети збереження біологічного різноманіття знайшли відображення в природоресурсному законодавстві, особливо це стосується принципу раціонального використання окремих компонентів біологічного різноманіття в контексті забезпечення сталого розвитку. Хоча, як ми вже наголошували, важливою складовою сталого розвитку виступає стале природокористування як користування природними

ресурсами з урахуванням соціальних, економічних та екологічних чинників у їх розподілі та використанні. При цьому засади сталого природокористування, як наголошують науковці, повинні бути закріплені для кожного інституту природоресурсного права окремо через суттєву диференціацію правового регулювання залежно від виду природоресурсних відносин [23, с. 21].

Таким чином, можна констатувати, що національні закони і кодекси, серед яких поресурсові закони України «Про рослинний світ» (ст. 5) та «Про тваринний світ» (ст. 2) та в ін., не вирізняються однорідністю застосування термінів у цій сфері. Більш того, вони, хоча й оперують ними, але не наводять їх дефініцій.

Висновки

Підсумовуючи, зауважимо, що на законодавчому рівні визначення терміна «біологічне різноманіття» наведене лише в Конвенції про біологічне різноманіття. З огляду на те, що відповідно до ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України, доцільно було б цю дефініцію закріпити і на національному рівні.

Крім того, аналіз актів доводить, що правове регулювання збереження й невиснажливого використання біологічного різноманіття передбачається здебільшого загальнодержавними програмами, стратегіями та іншими програмними документами, а забезпечення вимог збереження й невиснажливого використання природної, просторової, видової, популяційної та ценотичної різноманітності компонентів біорізноманіття – поресурсовим (флористичних і фауністичним) законодавством. Термін «біологічне різноманіття» та його види (просторове, видове, популяційне та ценотичне різноманіття (в залежності від рівня організації)) застосовуються переважно при викладенні законодавчих вимог до охорони, використання й відтворення окремих природних ресурсів.

Науковці при наданні комплексної оцінки місця законодавства України про збереження й невиснажливе використання біорізноманіття в системі екологічного законодавства України констатують, що воно на сьогодні не складає єдиної системи, не сформовано в єдиний правовий інститут, який мав би головний нормативно-правовий акт. У відповідь на запитання «Чи потрібен у певній сфері окремий закон?», вчені одноставно наголошують, що прийняття окремого закону навряд чи продиктоване реальними проблемами парового регулювання, особливо зважаючи на багатоаспектність проблем і неможливість вирішення в межах одного законодавчого акта [4, с. 35].

Повністю погоджуємося з висловленою думкою вчених і підтримуємо їх в тому, що необхідно домогтися одноставності при застосуванні термінів, зокрема, з метою одноманітного застосування терміна «біорізноманіття» і розуміння його змісту варто ввести його визначення в національне законодавство на рівні природоресурсних законів. Також вбачається за необхідне включити основоположні терміни, у тому числі поняття «біологічне різноманіття», до майбутнього Екологічного кодексу з обов'язковим врахуванням використання окремих його компонентів у контексті забезпечення сталого розвитку.

Список літератури

1. Краснова М. Стан та перспективи розвитку вчення про об'єкти екологічного права: науково-методологічні аспекти. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2013. №. 2. С. 8–12.
2. Гвоздик П. О. Правові засади збереження біологічного різноманіття : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 1999. 18 с.
3. Андрейцев В. І. Екологічне право України: система правового регулювання та її удосконалення в умовах євроінтеграції. *Екологічне право України: система та межі правового регулювання* : матеріали Всеукр. наук.-практ. круглого столу (м. Дніпропетровськ, 25 верес. 2015 р.). Дніпропетровськ : НГУ, 2015. С. 5–31.
4. Правові засади впровадження в Україні Конвенції про біорізноманіття : монографія / Н. Р. Малишева, В. І. Олещенко, С. В. Кузнєцова, Н. Д. Красіліч, В. І. Карамушка. Київ : Хімджест, 2003. 176 с.
5. Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 05.06.1992 р. Дата оновлення: 29.10.2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030#Text
6. Суєтнов Є. П. Конвенція про охорону біологічного різноманіття (1992). *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Харків, 2018. Т. 14: Екологічне право. С. 395–398.
7. Програма дій «Порядок денний на XXI століття (Agenda 21)» : ухвалена Конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (Самміт «Планета Земля» 1992). 2-ге вид. Київ : Інтелсфера, 2000. 360 с.
8. Нестерова Н. І. Принципи раціонального використання природних ресурсів в екологічному праві України : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2019. 203 с. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Nesterova/d_Nesterova.pdf.
9. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки : Постанова Верховної Ради України від 05.03.1998 р. № 188/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188/98-вр#Text>.
10. Про схвалення Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.10.2007 р. № 880-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/880-2007-р#Text>.
11. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України від 21.12.2010 р. № 2818-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2818-17#Text>.
12. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>.
13. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року : Резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 25.09.2015 р. URL: <http://sdg.org.ua/ua/resources-2/344-2030-2015>.
14. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>.
15. Всеєвропейська стратегія збереження біологічного й ландшафтного різноманіття : Міжнародний документ від 25 жовтня 1995 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
16. Концепція збереження біологічного різноманіття України : постанова Кабінету Міністрів України від 12 травня 1997 р. № 439. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/439-97-п#Text>.
17. Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми збереження біорізноманіття на 2005–2025 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2004 р. № 675-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-2004-р#Text>.
18. Ващишин М. Я. Національна екомережа України як об'єкт правового регулювання : дис. ... д-ра юрид. наук. Львів, 2021. 465 с. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u145/dis_vashchishin_.pdf.

19. Стратегія біорізноманіття ЄС до 2030 року : Повернення природи у наше життя. Звернення Комісії до Європейського Парламенту, Ради, Європейського Економічно-Соціального Комітету та Комітету Регіонів (неофіційний адаптований переклад українською) / пер. з англ. О. Осипенко; ред. та адапт. А. Куземко та ін. Чернівці : Друк Арт, 2020. 36 с.

20. Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки : Закон України від 21.09.2000 р. № 1989-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 47. Ст. 405.

21. Казак Р. А. Правові основи охорони біорізноманіття в Україні та Європейському Союзі у другій половині ХХ ст.: історико-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2017. 239 с.

22. Курило В. І., І. В. Гиренко, Курзова В. В. Правове забезпечення збереження і використання генетичних ресурсів рослин через призму глобалізації проблеми біобезпеки. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Право*. 2012. Вип. 173(3). С. 97–115. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnuu_prav_2012_173\(3\)_17](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnuu_prav_2012_173(3)_17).

23. Кобецька Н. Р. Дозвільне і договірне регулювання використання природних ресурсів в Україні: питання теорії та практики : монографія. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2016. 271 с.

References

1. Krasnova, M.V. (2013). Stan ta perspektyvy rozvytku vchennia pro obiekty ekolohichnoho prava: naukovo-metodolohichni aspekty. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Yurydychni nauky*. №. 2, 8–12 [in Ukrainian].

2. Hvozdyk, P.O. (1999). Pravovi zasady zberezhennta biolohichnoho riznomanittia. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

3. Andreitsev, V.I. (2015). Ekolohichne pravo Ukrainy: systema pravovoho rehuliuвання ta yii udoskonalennia v umovakh yevrointehratsii. *Ekolohichne pravo Ukrainy: systema ta mezhi pravovoho rehuliuвання: materialy Vseukr. nauk.-prakt. kruhloho stolu (Dnipropetrovsk, 25 veres. 2015 r.)*. Dnipropetrovsk: NHU, 5–31 [in Ukrainian].

4. Malysheva, N.R., Oleshchenko, V.I., Kuznietsova, S.V. et al. (2003). Pravovi zasady vprovadzhennta v Ukraini Konventsii pro bioriznomanittia. Kyiv: Khimdzhest [in Ukrainian].

5. Konventsiia pro okhoronu biolohichnoho riznomanittia vid 05.06.1992 r. Data onovlennia: 29.10.2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030#Text.

6. Suietnov, Ye.P. (2018). Konventsiia pro okhoronu biolohichnoho riznomanittia (1992). *Velyka ukraïnska yurydychna entsyklopediia*. (Vols. 1–20); Vol. 14: Ekolohichne pravo. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

7. Prohrama dii «Poriadok denniy na XXI stolittia (Agenda 21)» : ukhvalena Konferentsiieiu OON z navkolyshnoho seredovyscha i rozvytku v Rio-de-Zhaneiro (Sammit «Planeta Zemlia» 1992). 2-he vyd. Kyiv: Intelsfera, 2000.

8. Nesterova, N.I. (2019). Pryntsyp ratsionalnoho vykorystannia pryrodnykh resursiv v ekolohichnomu pravi Ukrainy. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

9. Pro Osnovni napriamy derzhavnoi polityky Ukrainy u haluzi okhorony dovkillia, vykorystannia pryrodnykh resursiv ta zabezpechennia ekolohichnoi bezpeky: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 05.03.1998 r. № 188/98-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188/98- vr#Text>

10. Pro skhvalennia Kontseptsii natsionalnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2020 roku: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17.10.2007 r. № 880-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/880-2007-r#Text>

11. Pro Osnovni zasady (stratehiiu) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2020 roku: Zakon Ukrainy vid 21.12.2010 r. № 2818-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2818-17#Text>

12. Pro Osnovni zasady (stratehiiu) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku: Zakon Ukrainy vid 28.02.2019 r. № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>.

13. Peretvorennia nashoho svitu: Poriadok dennyi u sferi staloho rozvytku do 2030 roku: Rezoliutsiia, pryiniata Heneralnoiu Asambleieiu OON 25.09.2015 r. URL: <http://sdg.org.ua/ua/resources-2/344-2030-2015>.

14. Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 30.09.2019 r. № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>.

15. Vseievropeiska stratehiia zberezhennia biolohichnoho y landshaftnoho riznomanittia: Mizhnarodnyi dokument vid 25 zhovtnia 1995 r. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.

16. Kontseptsii zberezhennia biolohichnoho riznomanittia Ukrainy: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12 travnia 1997 r. № 439. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/439-97-п#Text>.

17. Pro skhvalennia Kontseptsii Zahalnodержavnoi prohramy zberezhennia bioriznomanittia na 2005–2025 roky: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22.09.2004 r. № 675-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-2004-r#Text>.

18. Vashchysyn, M.Ya. (2021). Natsionalna ekomerezha Ukrainy yak ob'єkt pravovoho rehuliuвання. *Doctor's thesis*. Lviv [in Ukrainian].

19. Stratehiia bioriznomanittia YeS do 2030 roku: Povernennia pryrody u nashe zhyttia. Zvernennia Komisii do Yevropeiskoho Parlamentu, Rady, Yevropeiskoho Ekonomichno-Sotsialnoho Komitetu ta Komitetu Rehioniv (neofitsiinyi adaptovanyi pereklad ukrainskoiu) / per. z anhл. O. Osypenko; red. ta adapt. A. Kuzemko ta in. Chernivtsi : Druk Art, 2020 [in Ukrainian].

20. Pro Zahalnodержavnu prohramu formuvannia natsionalnoi ekolohichnoi merezhi Ukrainy na 2000–2015 roky: Zakon Ukrainy vid 21.09.2000 r. № 1989-III. *Vidomosti Verkhocnoi Rady Ukrainy*. 2000. № 47. 405.

21. Kazak, R.A. (2017). Pravovi osnovy okhorony bioriznomanittia v Ukraini ta Yevropeiskomu Soiuzi u druhii polovyni XX st.: istoryko-pravove doslidzhennia. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

22. Kurylo, V.I., Hyrenko, I.V., Kurzova, V.V. (2012). Pravove zabezpechennia zberezhennia i vykorystannia henetychnykh resursiv roslын cherez pryzmu hlobalizatsii problemy biobezpeky. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy*. Serii: Pravo. Issue 173(3), 97–115. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_prav_2012_173\(3\)_17](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_prav_2012_173(3)_17) [in Ukrainian].

23. Kobetska, N.R. (2016). Dozvilne i dohovirne rehuliuвання vykorystannia pryrodnykh resursiv v Ukraini: pytannia teorii ta praktyky. Ivano-Frankivsk: Prykarpat. nats. un-t im. Vasylia Stefanyka [in Ukrainian].

Рекомендоване цитування: Туліна Е. Є. Біологічне різноманіття як об'єкт екологічних правовідносин у сфері збереження і сталого використання. *Проблеми законності*. 2022. Вип. 157. С. 164–177. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.157.256811>.

Suggested Citation: Tulina, E. (2022). Biological diversity as an object of environmental legal relations in the field of conservation and sustainable use. *Problems of Legality – Problems of Legality, issue, 157, 164–177*. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.157.256811> [in Ukrainian].

Надійшла до редакції 01.02.2022 р.